

METODOLOŠKA OGRANIČENJA U PROUČAVANJU MORALNOSTI DAROVITIH UČENIKA¹

Rezime: Fenomeni darovitosti i moralnosti su sami po sebi toliko kompleksni i složeni da je sasvim razumljivo što postoje brojne metodološke teškoće u istraživanjima moralnosti darovitih učenika, kao i nedoumice u njihovom prevazilaženju. Stručne analize pokazuju da je neophodan holistički pristup, tj. celovito sagledavanje mnogobrojnih aspekata pri proučavanju ove problematike, jer su pokušaji primene pojedinih metodoloških koncepata rezultirali redukcijom istraživačkih problema i različitim metodološkim propustima. U radu se razmatraju još uvek otvorena metodološka pitanja u istraživanjima moralnosti darovitih pojedinaca: pluralizam, mogućnosti i ograničenja kvantitativne i kvalitativne paradigme, pozitivističkog i hermeneutičkog pristupa ovoj problematici, idiografskog i nomotetskog pristupa, alternativnih postupaka i dr. Razmatraju se mogućnosti prevazilaženja postojećih metodoloških ograničenja različitim tipovima triangulacije: teorijskom, interdisciplinarnom, metodološkom, istraživačkom i triangulacijom podataka.

Cljučne reči: darovitost, moralnost, istraživački pristupi, metodološka ograničenja, triangulacija.

Specifičnosti i kompleksnost problematike moralnosti i darovitosti

S obzirom da su fenomeni moralnosti i darovitosti svaki ponaosob veoma kompleksni i nedovoljno objašnjeni, može se reći da su i pitanja njihovog odnosa još uvek daleko od razjašnjenosti. Ne treba posebno isticati zašto je njihovo proučavanje značajno za savremenog čoveka. U novije vreme brojni su autori koji su obrazlagali aktuelnost bavljenja problematikom morala, moralnosti, moralnog razvoja i vaspitanja. Pritom su navodili niz razloga među kojima su: promene savremenih društvenih tokova, kriza sistema vrednosti, moralna ravnodušnost u društvu, drugačija međuljudska komunikacija, zaobilaznje etike odgovornosti globalizacije itd. Sve su ovo izazovi čije istraživanje podrazumeva sagledavanje složenosti ove problematike koja proizilazi, s jedne strane, iz učestvovanja mnogobrojnih faktora u formiranju moralne ličnosti (tradicija, kultura, društvene vrednosti, vaspitanje, lična ubeđenja...), a, s druge strane, iz složenosti morala kao oblika društvene svesti i društvene prakse ljudi. Istraživanja u oblasti moralnosti, pa i darovitih, najčešće se zasnivaju na teorijama Ž. Pižajea i L. Kolberga, zbog njihovog bavljenja razvojem moralnosti. Za istraživače izazov predstavljaju i dinamičnost i procesualnost

---

¹ Tekst predstavlja rezultat rada na projektu „Pedagoški pluralizam kao osnova strategije obrazovanja“, br. 179036 (2011-2014), čiju realizaciju finansira Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

moralnog razvoja i vaspitanja - moralni stadijumi se vide kao stepenice kojima se pojedinac u svom moralnom sazrevanju penje (Kohlberg, 1984; Leroux, 1986). Osnovom moralnih stadijuma smatraju se kognitivni organizacioni stadijumi, a pojedinci se individualnom brzinom pomeraju kroz nivoe, bez preskakanja. Moralnost se najčešće vezuje za društvene vrednosti (poštenje, pravdu, humanost, istinu,...) i za karakter koji se procenjuje na skali pravednosti i razlikuje se od procenjivanja ličnosti, tj. opisa kojima se karakteriše individualnost. M. Hofman je smatrao da je moralnost deo ličnosti koji ukazuje na vezu pojedinca sa društvom, a moralni razvoj sažima egzistencijalni problem ovoga u snalaženju ličnosti u konfliktnim situacijama između ličnih potreba i društvenih obaveza. Moralnost je složena pojava koja ima više dimenzija - u njoj dolaze do izražaja i saznajni procesi (tj. znanja o moralnim principima i o načinima vrednovanja ljudskih postupaka, kao i sposobnost primene tih principa u pojedinačnim slučajevima), i emocionalni procesi (tj. osećanja u vezi s postupcima koji se ocenjuju kao moralni ili nemoralni) i voljne radnje (tj. spremnost da se postupa u skladu s usvojenim moralnim normama i doslednost u tome). Dakle, u skladu sa dosadašnjim saznanjima, jasno je da postoji potreba praćenja moralnog razvoja darovitih učenika koji se odvija u procesu neprekidnog međusobnog delovanja sa društvenom sredinom, mada je on, u suštini, individualan i odvija se pod uticajem mnogobrojnih faktora.

Ono što stvara dodatne metodološke teškoće je sama priroda darovitosti, odnosno brojnost i složenost činilaca koji je uslovljavaju. Daroviti pojedinci se izdvajaju od prosečnih po mnogim svojstvima - intelektualnim sposobnostima, kreativnosti, motivaciji, apstraktnom mišljenju, socijalnim svojstvima, imaginaciji, kritičnosti, upornosti, načinima na koje konstruišu značenja koja pripisuju događajima u socijalnom kontekstu itd., kao i po brojnim kontekstualnim faktorima. Tako je već prilikom identifikacije darovitih učenika i tokom vaspitno-obrazovnog rada sa njima neophodno proučavati brojne faktore: njihove intelektualne sposobnosti, znanja, karakteristike ličnosti, porodične prilike, interesovanja, zdravstveno stanje, socio-ekonomske uslove u kojima žive, motivaciju, emocionalna stanja, moralno rasuđivanje i dr. To potvrđuje mnoštvo dosadašnjih istraživanja i praćenja darovitih, počev od Termanovog istraživanja 1921. godine. Za identifikaciju darovitih učenika su do sada najčešće korišćeni standardizovani testovi sposobnosti, praćenje školskih postignuća i rezultata na takmičenjima, procene roditelja i nastavnika, a u novije vreme procesna dijagnostika.

Problematika moralnog razvoja darovitih učenika specifična je zbog njihove posebnosti i izuzetnosti, kao i zbog potrebe njihovog uklapanja u društvenu sredinu, njihovog funkcionisanja i napredovanja. U literaturi možemo naći različita tumačenja, počev od nalaza da daroviti pokazuju veće prihvatanje zakona i moralnih normi, tj. jače ispoljavaju moralnost, do nalaza istraživanja koja, suprotno prethodnim, nagoveštavaju da su i daroviti podložni amoralnom ponašanju (uz brojne konkretne primere kroz istoriju). Mnogi istraživači (Herrnstein i Murray, 1994; Holahan i Sears, 1995; i dr.) izveštavaju o značajnoj vezi između intelektualnih sposobnosti i moralnog ponašanja. Piečovski smatra da od sistema vrednosti zavisi da li će intelektualna i kreativna darovitost da se koristi u pozitivne

ili negativne svrhe, tako da i on smatra da više pažnje treba posvetiti moralnosti darovitih (Piečovski, 1997).

Novija istraživanja "bacaju" drugačije svetlo na dosadašnja saznanja i idu u prilog konstataciji o mnogim otvorenim pitanjima. Npr. S. Moran (2009) ukazuje na značaj proučavanja shvatanja svrhe života pojedinaca. Ona smatra da svrha predstavlja darovitost u intrapersonalnoj inteligenciji koja obrađuje podatke vezane za sopstvenu ličnost, identitet, samoregulisanje i za nečije mesto na ovom svetu, tako da svrhu života treba posmatrati i proučavati kao moralnu vrednost, i u izvesnom smislu, kao moralnu orijentaciju. Ova pitanja su značajna za darovite pojedince, jer neki autori (npr. Zimmerman, 2008) naglašavaju da je svrha zapravo način saznavanja sebe, svog mesta u svetu i da je vrlo značajna za samoregulisanje načina na koji se neka osoba angažuje u aktivnostima značajnim za društvenu sredinu (prema: Gojkov – Stojanović, 2012).

Savremeni metodološki pogledi u oblasti moralnosti koji se ogledaju u tendenciji da se problematici pristupa holistički, da se posvećuje veća pažnja kontekstualnoj zavisnosti tumačenja, da se insistira na povezivanju elemenata u celinu, otvorili su šire mogućnosti za proučavanje specifičnih karakteristika darovitih učenika i njihovog moralnog razvoja. Tome doprinose drugačiji metodološki pristupi u oblasti moralnog razvoja i vaspitanja do kojih je došlo usled „pomeranja“ od sirovog empirizma i pozitivističke orijentacije ka savremenoj naučnoj misli i alternativnim orijentacijama. Specifičnosti proučavanja problematike moralnosti darovitih učenika podrazumevaju složene istraživačke studije u duhu savremenih tendencija u pedagoškoj metodologiji. To, kako smo već naglasili, s jedne strane, nameće složenost i kompleksnost moralnosti, a, s druge strane, specifičnosti fenomena darovitosti. Mada i dalje postoje oprečni pogledi, sada se već veliki broj autora slaže u konstataciji da zatvaranje u samo jedan metodološki koncept rezultira redukcijom istraživačkih problema i brojnim metodološkim ograničenjima i propustima. Sve je više onih koji navode argumente u prilog potrebe i mogućnosti da se premoste oštre granice između kvantitativne i kvalitativne istraživačke paradigme. Nekada je teško i osetiti te razlike jer, recimo, u kvantitativnom istraživanju istraživači mogu koristiti kvalitativne metode da bi otkrili veze među određenim varijablama ili kada pokušavaju da generalizuju dobijene podatke na druge kontekste.

Analize dosadašnjih teorijskih i empirijskih istraživanja ove problematike ukazuju da su metodološki propusti nastajali zbog isključivosti istraživača koji su preferirali samo jedan metodološki koncept (npr. kompleksnost istraživanja vrednosti zbog činjenice da se one ne mogu direktno meriti, već da se o njihovom postojanju, razvijenosti i karakteru zaključivalo na osnovu merenja stavova ili vrednosnih orijentacija). Jedno od metodoloških ograničenja svakako je rezultat insistiranja na isključivoj primeni strategija, tehnika i postupaka u okviru tradicionalne, kvantitativne istraživačke paradigme u proučavanju moralnosti darovitih učenika. Osim redukcije istraživanog domena i problema u njegovom okviru, epistemološko-metodološka orijentacija istraživača uvek utiče i na interpretaciju nalaza istraživanja.

Promene u metodološkim orijentacijama značajne za proučavanje moralnosti darovitih učenika

Odavno se, osim nesumnjivog doprinosa kvantitativne istraživačke paradigme koja je dugo dominirala, ukazuje i na njena ograničenja, pre svega u istraživanjima u okviru društvenih nauka i fenomena. Uz mnoštvo značajnih podataka koji su primenom kvantitativne paradigme dobijeni o fenomenima darovitosti i moralnosti, shvatio se da „klasična“ pozitivističko-empiristička metodologija pedagogije, konstituisana prvenstveno u cilju istraživanja delova, pojedinosti, parcijalnog i izdvojenog, ne može uspešno da odgovori na mnoga aktuelna pitanja (npr. o socio-emocionalnom razvoju darovitih učenika, kompleksnosti njihovog neuspeha, kontekstualnim faktorima, refleksijama nastavnika o procesu i efektima nastave sa darovitim učenicima i dr.). Stoga je značajno što je krajem XX veka počelo osavremenjavanje metodologije istraživanja pedagoške problematike. U poslednjih nekoliko decenija metodolozi u velikoj meri razmatraju i uvažavaju novu istraživačku paradigmu, u kojoj se naglašava potreba holističkog pristupa proučavanju osobe kao celine u svom kontekstu, koja usvaja idiografski pristup i pritom ne isključuje nomotetski u potpunosti, u okviru koje se uzima u obzir da je ponašanje ličnosti determinisano načinom kako ona shvata i razume događaje (fenomenološki pristup), koja nastoji da jednostranu objektivnost, koja je tipična za tradicionalnu paradigmu, prevaziđe sintezom objektivnosti i subjektivnosti, koja naglašava vrednost prećutnog razumevanja, prihvatanje neodređenosti, nepreciznosti, rasplnutosti i, čak, protivrečnosti itd.

Iako se u istraživanjima problematike moralnosti, moralnog razvoja i moralnog vaspitanja logički pozitivizam i dalje primenjuje, jer još uvek mnogi istraživači teže „preciznim saznanjima“, zastupljene su u značajnoj meri i postpozitivističke koncepcije koje se zalažu za relativizaciju istinitosti, principe falsifikacije, proliferacije i nesamerljivosti, a time i metodološki anarhizam. Sve su brojniji i zastupnici teorije rasplnutosti i tzv. rasplnute logike koji ističu zahtev za tolerisanjem neodređenosti, nepreciznosti, protivrečnosti u istraživanjima (Gojkov, 2008). Možemo reći da kvalitativna metodološka paradigma donosi nove podsticaje i proučavanjima fenomena moralnosti i darovitosti. Nove tendencije, drugačiji pristup i istraživanje neuobičajenih pitanja pružaju šire mogućnosti za celovitije istraživanje problematike moralnosti darovitih učenika u različitim kontekstima, posebno školskom, za proširivanje saznanja u toj problematici, pre svega o unutrašnjoj perspektivi darovitih učenika. Osim toga, i prilikom interpretacije pojedinačnog seta podataka treba izbegavati zatvaranje u samo jedan metodološki koncept. Zato smatramo da je potrebna i moguća *teorijska triangulacija* tj. primena multiplih paradigmi, perspektiva i hipoteza u istraživanju moralnog razvoja i vaspitanja darovitih učenika.

Kvalitativno orijentisana istraživačka metodologija uključuje različite teorijske paradigme - hermeneutiku, simbolički interakcionizam, filozofiju postmoderne i determinističkog haosa, socijalni konstrukcionizam, kritičku teoriju – koje na specifičan način doprinose proučavanju navedene problematike, putem specifičnih strategija istraživanja: akcionim istraživanjima, studijama slučaja,

etnografskim istraživanjima, metodologijom „utemeljene teorije“ (grounded theory), etnometodologijom. One svojim karakteristikama omogućavaju produbljenije sagledavanje specifičnosti darovitih učenika i problema koje oni imaju u svom socijalnom okruženju. Tehnike prikupljanja kvalitativnog empirijskog materijala koje se mogu koristiti prilikom istraživanja moralnog razvoja i moralnog vaspitanja darovitih učenika su: problemski usmeren (dubinski) intervju, narativni intervju i participirajuće posmatranje, kao i osnovne tehnike deskripcije empirijskog materijala: socio-moralna anamneza i biografska tehnika. Dakle, osim teorijske triangulacije, neophodnom smatramo i *metodološku triangulaciju* tj. primenu multiplih metoda i tehnika u proučavanju pojedinih fenomena darovitosti i moralnosti, pre svega zbog složenosti, razvojnosti i mnoštva činilaca koji ih uslovljavaju.

Istraživanju navedene problematike doprinose i konstruktivistička shvatanja, kao metodološka alternativa pozitivizmu. Konstruktivisti ističu da je osobama potreban drugačiji pristup nego predmetima i pojavama (Flick, 2004), što u slučaju darovitih ne može da se ospori, jer oni sve doživljavaju na svojstven način, najčešće različito od drugih. Shvatanja konstruktivista odlikuje relativizam – po njima, ne postoji jedna „istina“, već samo mnogobrojne verzije događaja i svima njima se mora priznati status i vrednost. Primena konstruktivističkih shvatanja u pedagogiji podrazumeva naglašavanje potrebe za razumevanjem vaspitanika, za čim daroviti učenici svakako imaju posebnu potrebu. Ako se složimo sa konstruktivistima, sva ponašanja, koja se nalaze na kontinuumu moralni relativizam – moralni univerzalizam, imaju neku unutrašnju logiku. Konstruktivistička metateorija doprinela je da se produbi teza o nedovoljnosti jednoobraznog shvatanja metodologije pedagoških istraživanja. Razlika u odnosu na tradicionalnu metodologiju je i potenciranje interesovanja za osobe i pojedince, umesto za varijable i statistiku.

Mogućnosti primene alternativnih strategija istraživanja

U proučavanjima problematike moralnosti i moralnog vaspitanja počele su da se primenjuju i nove, alternativne strategije istraživanja. Za dobijanje značajnih podataka koji se odnose na darovite učenike značajne su sledeće: *Metodologija utemeljene teorije*, kao generička metodologija za razvijanje teorije, utemeljena na sistematskom prikupljanju i analizi empirijskog materijala koji se obavljaju u bazičnom okruženju, svoju primenu nalazi i u proučavanjima problematike moralnog razvoja i moralnog vaspitanja. Može se koristiti i u kvantitativnim i u kvalitativnim studijama, samostalno ili u kombinaciji s ostalim strategijama kvalitativnih istraživanja kao što su akciona istraživanja, etnometodologija, fenomenologija, etnografska istraživanja i sl. Suštinsko obeležje ovog analitičkog pristupa je *primena metode konstantne i komparativne analize*. Ono što predstavlja radikalni zaokret u odnosu na tradicionalnu istraživačku metodologiju je to što se teorija inicijalno generira iz podataka, a prikupljanje, analiza podataka i generalizacija teorije predstavljaju dva dela istog istraživačkog procesa (Böhm, 2004).

Za darovite učenike značajna mogu biti *akciona istraživanja*, s obzirom da imaju za cilj menjanje i unapređivanje vaspitno-obrazovne prakse na kvalitativno drugačiji način, a sprovode se u realnim situacijama, uz participaciju učesnika u toku svih faza istraživanja. Bitno je što ova istraživanja omogućavaju traganje za kvalitativnim činjenicama o darovitim učenicima, razumevanje procesa njihovog moralnog razvoja, kao i menjanje, poboljšavanje i konkretno rešavanje problema prakse moralnog vaspitanja.

Intenzivnije proučavanje darovitih pojedinaca u porodičnom ili školskom okruženju, i svega onoga što se odnosi na njihovu moralnost, omogućavaju *studije slučaja*. U kvalitativnim studijama slučaja dominiraju holistički i hermeneutičko-fenomenološki pristup, a u kvantitativnim eksperimentalni i metrijski. Omogućavaju poniranje u dubinu proučavanog „slučaja“ i sagledavanje onog što se nalazi iza pojavnog. Karakterističan primer je studija slučaja verbalno nadarenog dečaka koji nije bio identifikovan uobičajenim instrumentima za identifikaciju (Hettinger & Knapp, 2001). S obzirom da mogu dati bogate deskripcije i objašnjenja varijabli, društvenih i pedagoških procesa i fenomena, njihovu primenu smatramo neophodnom u proučavanjima moralnosti darovitih učenika.

Doprinos mogu, po našem mišljenju, dati i *etnometodologija i etnografska istraživanja*. One naglašavaju potrebu proučavanja načina na koje daroviti učenici i ostali akteri opisuju društvenu stvarnost u kojoj žive, kao i refleksija i recipročnih interakcija. Etnometodolozi tokom istraživanja prave tzv. eksperimentalne prekide kako bi bolje proučili proces konstruisanja društvene realnosti. Uobičajeni tok se remeti da bi se izazvali poremećaji normalnih procedura, a zatim se posmatra proces kojim se stvarnost konstruiše ili rekonstruiše. Etnometodološkim studijama mogu se ispitivati načini na koje daroviti učenici konstruišu, modifikuju i rekonstruišu društvenu stvarnost i sve što se odnosi na njihov moralni razvoj i vaspitanje. Etnometodolozi se najčešće bave proučavanjem svakodnevnog života na individualnom nivou, i to, pre svega, ponašanjem aktera. Pritom, ne nameću svoje poglede na akterovu stvarnost, već interpretiraju socijalnu realnost iz perspektive aktera. Pri proučavanju darovitih učenika značajna može biti njihova usmerenost na situacije koje su se prirodno i spontano dogodile.

Etnografska istraživanja su značajna jer prikupljaju deskriptivne podatke o sociokulturnim aktivnostima i o obrascima ponašanja u datom društvenom kontekstu na osnovu kojih se mogu izvoditi interpretacije i generalizacija. Etnografska istraživanja podrazumevaju analitičke deskripcije socijalnog miljea, lokalne zajednice, grupe, organizacije, ponašanja, i to bez nekih rigidnih šablona. Adekvatno razumevanje školskog i porodičnog života darovitih učenika zahteva pažljivi prikaz onoga što se događa u tim sredinama i to iz perspektive subjekata istraživanja (koristi se učestvujuće posmatranje, dubinsko intervjuisanje, anketiranje, triangulacija, kvalitativna analiza i interpretacija podataka). Omogućava se dublje istraživanje latentnih sadržaja koji utiču na ponašanja u porodičnoj i školskoj sredini. Na taj način mogu se analizirati personalne interpretacije značajnih događaja, intencija, percepcija i kakav smisao im daroviti učenici pridaju.

Značaj tehnika prikupljanja i opisivanja kvalitativnih podataka

Radi dobijanja što celovitije slike o proučavanim fenomenima, treba sprovoditi i *triangulaciju podataka*, odnosno korišćenje i kombinovanje različitih izvora podataka. Različitim instrumentima treba proučavati psihološke, pedagoške i sociološke varijable darovitosti i moralnosti, odnosno podatke o opštim intelektualnim sposobnostima, moralnim stavovima, vrednostima, karakteru, znanjima, interesovanjima, stvaralačkim sposobnostima, motivaciji, emocionalnim i socijalnim osobinama, zapažanjima roditelja i nastavnika, porodičnoj, školskoj i društvenoj sredini i dr. U istraživanjima problematike moralnosti darovitih učenika potrebno je u većoj meri primenjivati i sledeće tehnike prikupljanja kvalitativnih podataka: *participirajuće posmatranje* – podrazumeva aktivno uključivanje istraživača u situaciju koja je objekat istraživanja (razred, škola, porodica itd.), s ciljem da se potpunije sagledaju pedagoške situacije i procesi. Potrebno je da posmatrač participira u svakodnevnom životu darovitih učenika, ili otvoreno kao istraživač ili prikriveno u drugim ulogama, posmatrajući stvari i procese u njihovom svakodnevnom odvijanju, slušajući šta se govori i ispitujući učenike određeno vreme. Ovakvo posmatranje se smatra validnom tehnikom i kada je reč o identifikaciji i praćenju socijalnog učenja i prihvatanja socijalnih obrazaca kod darovite dece (Cohen, Manion & Morrison, 2011). Participirajućim posmatranjem u dužem vremenskom periodu omogućava se praćenje dinamičkih procesa u okviru moralnog razvoja darovitih učenika.

Značajni podaci o procesu razvijanja moralnosti darovitih učenika mogu se dobiti *kvalitativno usmerenim oblicima intervjuisanja: dubinsko (problemski usmereno) intervjuisanje* - podrazumeva sve oblike otvorenog, polustrukturiranog ispitivanja, u kojima postoji visok stepen slobode učesnika. Učesnicima se omogućava spontano izjašnjavanje svojih stavova, mišljenja, osećanja, razloga određenog ponašanja itd. Pitanja nisu unapred određena, ali je razgovor uvek usmeren na određeni problem koji je ranije formulisao. Dakle, omogućava se dobijanje saznanja o tome kako daroviti učenici misle, osećaju, kakve su im vrednosne orijentacije i dr. Omogućava da se otkriju i nepoznate dimenzije proučavane situacije i eventualnih problema (Heinzel, 2003).

Narativno intervjuisanje polazi od pretpostavke da postoje subjektivne strukture značenja koje u slobodnoj naraciji ili pričanju dolaze do izražaja, a koje se ne bi manifestovale putem drugačijeg ispitivanja. Podrazumeva kvalitativno usmeren razgovor koji je manje standardizovan od problemski usmerenog intervjuisanja. Većini darovitih odgovara ova tehnika jer se ne postavljaju standardizovana pitanja, nego se podstiču da slobodno pripovedaju. Narativno intervjuisanje se koristi kada kod problema istraživanja postoji „još nešto“ što se može ispričati (Friebertshäuser, 2003). Pravilo je da istraživač tek na kraju postavlja tzv. „zašto pitanja“.

Grupna diskusija (multivju) omogućava dinamičku interakciju između više učesnika, što doprinosi intenzivnijoj raspravi, omogućava neposrednije izjašnjavanje darovitih učenika u svom okruženju (Friebertshäuser, 2003). Pokazalo se da je u dobro vođenim grupnim diskusijama moguće probiti psihološke barijere, koje su

kod darovitih često jače nego kod ostalih učenika, tako da mogu slobodnije da iskažu i iskrenije objasne svoje moralne stavove, osećanja i ponašanje. Diskusija se zapisuje ili snima da bi se dobro analizirala celokupna grupna situacija.

Logično je da se u istraživanjima koja se odnose na darovite učenike kombinuju navedene metode. Dosadašnja istraživačka praksa je pokazala da su najčešće kombinovani participirajuće posmatranje, intervjuisanje i proučavanje materijalnih produkata.

Metodološki opravdano je da primenu navedenih tehnika i njihovo kombinovanje dopunjuje i sprovođenje *istraživačke triangulacije*, odnosno da se uključe različiti profili istraživača ili evaluatora (roditelji, vaspitači, učitelji, pedagozi, psiholozi i dr.).

S obzirom da je iz izvorne građe potrebno izdvojiti podatke koji služe za strukturiranje materijala, prilikom istraživanja problematike moralnosti darovitih učenika treba koristiti i *tehnike opisivanja empirijskog materijala u kvalitativnim istraživanjima: Socio-moralna anamneza* se zasniva na sećanju pojedinca, članova njegove porodice i drugih osoba tokom intervjua i može prikazati povezanost zbivanja koja su uticala na određeno ponašanje darovitih učenika, a takođe i realnost koja trenutno postoji. *Biografska tehnika* je analitička, za razliku od socio-moralne anamneze koja se zasniva na sintezi materijala. Njome se može hronološki prikupljati potrebna analitička građa od darovitih učenika, jer oni na osnovu sećanja prezentuju važne činjenice i događaje koji su bitno uticali na njihov moralni razvoj. Ova tehnika ne daje odgovore na probleme, nego otvara studije slučaja koje zahtevaju dublju eksploraciju, što je takođe značajno. Omogućava sistematično proučavanje moralnog razvoja i otkrivanje uzročno-posledičnih veza među događajima u prošlosti.

Kvantitativne i kvalitativne tehnike za ispitivanje konstrukata mogu takođe biti od koristi jer omogućavaju da se dođe do ličnih značenja darovitih učenika o moralnom razvoju - cilj je ispitivanje hipoteza samih ispitanika u skladu sa njihovim sopstvenim subjektivnim merilima, načelima i njihovim sistemom konstrukata. Od *kvantitativnih tehnika za ispitivanje konstrukata* najpoznatija je tzv. *Mreža repertoara* čiji je cilj proučavanje sklopa subjektivnih doživljavanja i verovanja sa svim idiosinkratičnim značenjima koja im pridaje ispitanik. Osim ove tehnike, prilikom proučavanja problematike moralnosti darovitih učenika treba koristiti i *kvalitativne tehnike za ispitivanje konstrukata*, pomoću kojih se ispituju struktura i sadržaj implicitnih teorija za koje konstruktivisti smatraju da su u osnovi svakog pojedinačnog akta rasuđivanja (Stojnov, 2003). To su pretežno idiografske tehnike kojima se daroviti učenici mogu podstaći da iznose lična značenja svojih konstrukata i da artikulišu svoja tacitna znanja („*Samokarakterizacija*“, „*Lestvičenje*“, „*Piramidisanje*“ itd.).

Navedene tehnike omogućavaju da se, osim dolaženja do ličnih značenja darovitih učenika o svom moralnom razvoju, dobiju i detaljniji podaci o samoprocenjivanju i doživljavanju sopstvenog moralnog ponašanja, odnosno do koje mere je razvijena moralna svest i savest. Ispitivanje konstrukata treba shvatiti kao vrstu ispitivanja potencijala koje bi daroviti učenici mogli da realizuju. Tokom vaspitnog rada sa darovitim učenicima značajno je raspolagati činjenicama o ličnim

značenjima, stavovima i mogućnostima darovitih, isto kao što je bitno dobijati povratne informacije o efektima moralnog vaspitanja.

Zaključci

Dugo se nastoji da se tzv. „greška rasparčavanja“ prevaziđe, proučavanjem celokupnog moralnog života svake darovite osobe – doživljaja, ideja, osećanja, stavova, iskustava, problema itd., i to u zavisnosti od njenog konteksta s kojim takođe čini celinu. Da bi se sagledala složenost i kompleksnost procesa moralnog razvoja i moralnog vaspitanja darovitih učenika potrebna je primena različitih istraživačkih metoda i postupaka, uključujući i alternativne koje smo u ovom radu naveli. Holistički pristup darovitim podrazumeva, osim bavljenja intelektualnim sposobnostima, posvećivanje pažnje i njihovom moralnom i emocionalnom razvoju. Kao što se daroviti razlikuju od drugih po svojim kognitivnim sposobnostima, tako se razlikuju i po emocijama i moralnim strukturama. Osim toga, kontekst razvoja svakog darovitog pojedinca nije lako dokučiti zbog brojnih sredinskih faktora koji utiču na uspešnost: najpre, snažni su uticaji porodice (tu su značajni obrazovni i kulturno-pedagoški nivo, vaspitni pristup roditelja i dr.; prosocijalnoj orijentaciji, tvrdi većina stručnjaka, prvenstveno doprinosi kvalitet odnosa sa roditeljima). Dalje, značajni su naponi vaspitača i nastavnika u vaspitno-obrazovnim institucijama (do izražaja dolaze njihove lične karakteristike, stručni kvaliteti, kapacitet za uspostavljanje odnosa i dr.). Nastavnici se u praktičnom radu često susreću sa problemom socijalne integracije darovitih pojedinaca sklonih individualizmu i egoizmu. Treba istovremeno voditi računa o brojnim emocionalnim problemima darovitih (nerazumevanje od strane drugih, nekonformizam, teškoće u socijalnim odnosima, otpor autoritetu, osećanje različitosti, život sa darovitošću za nešto...).

Za razliku od pozitivističke paradigme objašnjavanja, tzv. nova istraživačka paradigma doprinosi otkrivanju izvora aktivnosti i razumevanju motiva ponašanja i reakcija. Kvalitativne strategije, tehnike i postupci (fenomenologija, studije slučaja, akciona istraživanja, utemeljena teorija, participirajuće posmatranje, dubinsko intervjuisanje itd.) omogućavaju celovitiji uvid u tok moralnog razvoja i konkretne vaspitne uticaje zato što istraživač može da stekne neposredna saznanja o vaspitnim iskustvima i procesima koje proučava. Na taj način se stiče uvid u pravilnosti koje postoje, ali i posebnosti darovitih. Stoga, empatija i unutrašnji uvid dobijaju na značaju prilikom istraživanja fenomena moralnosti darovitih učenika. S obzirom da u istom istraživanju, pa čak i u istoj metodi, ima i kvantitativnih i kvalitativnih elemenata i da kvantitativne i kvalitativne metode "rastežu" kontinuum na kome su brojni preliv i kombinacije, može se reći da u ovoj oblasti postoji komplementarnost kvantitativne i kvalitativne metodologije. Zato smatramo da je pri proučavanju moralnosti darovitih učenika moguće i potrebno kombinovati različite paradigme u zavisnosti od problema istraživanja.

Na potrebu primene različitih vrsta triangulacije (teorijske, metodološke, istraživačke, kao i triangulacije podataka) ukazuje i činjenica da nije dovoljan isključivo nomotetski niti samo idiografski metodološki pristup u proučavanju moralnosti darovitih učenika. Za uopštena razmatranja ove tematike pogodan je

nomotetski pristup (npr. prilikom proučavanja psihološkog profila darovitih učenika ili kod didaktičkih istraživanja korespondencije svojstava ličnosti sa vrstama didaktičkih instrukcija), ali je potrebno i bolje poznavanje posebnosti svakog darovitog učenika (idiografski pristup). Isključivo primenjivanje samo nomotetskog pristupa značilo bi da se dovoljnim smatra otkrivanje opštih, zajedničkih karakteristika darovitosti, odnosno moralnosti, koji bi važili za sve pojedinačne slučajeve. Međutim, time bi se suzio domen proučavanja jer bi bili zanemareni pojedinačni i konkretni fenomeni moralnosti i darovitosti. Ne sme se, dakle, prevideti da je konačni sklop sačinilaca ličnosti idiosinkratičan i da je svaki daroviti učenik svojstven samo sebi. Zato je za šire generalizacije potrebno koristiti oba pristupa, istraživati i nomotetske i idiosinkratične aspekte, ili, kako mnogi istraživači ističu, primenjivati eklektički pristup.

Zato bitnim smatramo stvaranje uslova za metodološku fleksibilnost u oblasti moralnog razvoja i vaspitanja darovitih učenika jer različiti načini istraživanja omogućavaju izbor između nomotetskog i idiografskog pristupa, kao i njihovu komplementarnost, tako da istraživači mogu birati, u zavisnosti od proučavanog problema, kako će pristupiti istraživanju. Nova istraživačka paradigma nudi drugačiji pristup i alternativne postupke koji u velikoj meri doprinose celovitijem i produbljenijem proučavanju i rasvetljavanju navedene problematike. Pretpostavka dobijanja što potpunijih podataka u ovoj oblasti je primena što raznovrsnijih istraživačkih postupaka i strategija u okviru obe paradigme – kvantitativne i kvalitativne. Slažemo se sa zastupnicima epistemološkog holizma da je potreban *koherentan pristup* prilikom istraživanja navedene problematike. To znači da smatramo da u istraživanju moralnosti darovitih učenika treba koristiti ono što je najefikasnije i najbolje za potpunije saznavanje proučavanih problema u zavisnosti od uzrasta učenika i stepena razvoja njihove darovitosti. Jedino primena više različitih epistemoloških pristupa i metodoloških koncepata podstiče dinamiku procesa istraživanja i doprinosi dobijanju validnijih podataka i izvođenju pouzdanijih zaključaka o problematici moralnosti darovitih učenika.

Ipak, za metodologe su mnoga pitanja i dalje otvorena i diskutabilna. Npr., kako se u istraživačkoj praksi odlučiti kojim indikatorima treba dati veći značaj – empirijskoj realnosti, numeričkim podacima do kojih dođu statističari (koji, u suštini, ne garantuju preciznost i objektivnost) ili proizvodima interpretacije koji potiču iz posmatranja, dokumenata, akcije i komunikacije u svakodnevnoj realnosti (koji otvaraju pitanje da li je zahvaćen pravi kvalitet)? Svakako da specifične teškoće nastaju iz činjenice da primena više različitih tehnika, metoda i instrumenata zahteva da oni budu usaglašeni po određenim kriterijumima. Treba biti obazriv i pri izboru načela za uređivanje i uopštavanje numeričkih i nenumeričkih podataka. Takođe, ne sme se prevideti činjenica da triangulacija ne garantuje validnost i objektivnost u interpretaciji podataka. U svakom slučaju, smatramo da je neophodno smisleno kombinovanje kvantitativnih i kvalitativnih istraživačkih strategija, tehnika i postupaka pri proučavanju moralnosti i darovitosti. To bi rezultiralo značajnim implikacijama u moralnom razvoju i vaspitanju darovitih učenika zbog mogućnosti da se dođe do više podataka o ovim kompleksnim fenomenima, čime bi se stvarali i

uslovi da daroviti svesno usmeravaju svoju darovitost ka ostvarivanju društveno poželjnih ciljeva.

Literatura:

- Cohen, L., Manion, L. & K. Morrison (2011): *Research Methods in Education*, Paperback, Routlage, pg. 233 – 272.
- Flick, Kardorff und Steinke (Hrsg.) (2004): *Qualitative Forschung?* Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Tashenbuch Verlag.
- Friebertshäuser, B., Prengel, A. (Hrsg.) (2003): *Handbuch Qualitative Forschungsmethoden in der Erziehungswissenschaft*. Weinheim und München: Juventa Verlag.
- Gojkov, G. (2009): *Metodološki problemi istraživanja darovitosti*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača.
- Gojkov, G., Prtljaga, J., Stojanović, A., (2010): *Proučavanje darovitosti – između nomotetskog i idiografskog*, (koautorstvo), ECHA, Pariz.
- Gojkov, G., & A. Stojanović (2012): *Funkcija znanja i moralnost*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov“.
- Hettinger, H. & N. Knapp (2001): *Potential, performance, and paradox: A case study of J.P., a verbally gifted, struggling reader*, *Journal for the Education of the Gifted*, 24(3), 248-289.
- Oser, F. & Althof, W. (1997): *Moralische Selbstbestimmung – Modelle der Entwicklung und Erziehung in Wertebereich*. Stuttgart: Klett – Cotta.
- Sekulić-Majurec, A. (2001): *Quo vadis, metodologija pedagogije*, u: *Teorijsko-metodološka utemeljenost pedagoških istraživanja*. Opatija.
- Stojanović, A. (2007): *Značaj triangulacije metodoloških pristupa darovitim*, *Zbornik 9*, (207-218). Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača.
- Stojanović, A. (2008): *Metodološki pristupi moralnom vaspitanju*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov“.
- Stojanović, A., Gojkov, G. (2010), *Purpose in value structure of the gifted as critical ability and inner moral guide (Svrha u strukturi vrednosti darovitih kao kritička sposobnost i interni moralni vodič)*, *Zbornik radova sa II Međunarodne znanstvene konferencije: »Socijalne in čuvstvene potrebe nadarjenih in talentiranih« u organizaciji Međunarodnog izobraževalnog centra i Veleposlaništva Kraljevine Nizozemske*. Bled, Slovenija, 2010, pag. 40-56.
- Stojiljković, S. (2002): *Ka holističkom proučavanju moralnosti*, *Zbornik 34 Instituta za pedagoška istraživanja* (49-61). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Stojnov, D. (2005): *Od psihologije ličnosti ka psihologiji osoba (konstruktivizam kao nova platforma u obrazovanju i vaspitanju)*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Schwandt, T. (1994): *Конструктивистички, интерпретативистички приступ истраживању у друштвеним наукама*, *Handbook of Qualitative Research* (118-138). London: Sage publications.
- Terhart, E., *Razvoj i položaj kvalitativne istraživačke postavke u pedagoškoj nauci*, u: Friebertshäuser, B., Prengel, A. (Hrsg.) (2003): *Handbuch Qualitative Forschungsmethoden in der Erziehungswissenschaft*. Weinheim und München: Juventa Verlag.

- Halmi, A. (2005): Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Ševkušić, S. (2006): Osnovne metodološke pretpostavke kvalitativnih istraživanja, Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, Godina 38, br. 2 (299-316). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Šefer, J. (1998): Ograničenja pozitivističke paradigme i alternativa u istraživanju obrazovanja, Zbornik 30 Instituta za pedagoška istraživanja (321-334). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Dr Aleksandar Stojanović
Teacher Training Faculty – Belgrade
Preschool Teacher Training College “Mihailo Palov” Vršac

METHODOLOGY LIMITATIONS IN THE RESEARCH ON MORALITY OF THE GIFTED

The phenomena of giftedness and morality are by themselves so complex that it is understandable that there are numerous methodological difficulties in the research on morality of the gifted and the dilemmas how to overcome them. Professional analyses have shown that holistic approach is necessary, i.e. a comprehensive consideration of a number of aspects when dealing with the problem issue, having in mind that the attempts to apply certain methodological concepts have resulted in the reduction of research problems and various methodological oversights. The paper considers still open methodological problems in the research dealing with morality of gifted individuals: pluralism, possibilities and limitations of quantitative and qualitative paradigm, positivistic and hermeneutic approach to the issue, idiographic and nomothetic approach, alternative approaches, etc. The possibilities of overcoming the existing methodological limitations through various types of triangulation: theoretical, interdisciplinary, methodological, research and triangulation of the data.

Key words: giftedness, morality, research approaches, methodological limitations, triangulation.